

ACTA HISTRIAE
23, 2015, 1

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 23, leto 2015, številka 1

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednik/Redattore/
Editor:**

Gorazd Bajc

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Lektorji/Supervisione/
Language Editor:**

Petra Berlot (angl., it., slo)

**Stavek/Composizione/
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000
Koper-Capodistria, Kreljeva 3 / Via Krelj 3,
tel.: +386 5 6273-296; fax: +386 5 6273-296;
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

Tisk/Stampa/Print:

Grafis trade d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Detajl reliefa po Maurits Cornelis Escher (Haag, Nizozemska) / Dettaglio del rilievo dedicato a Maurits Cornelis Escher (Aja, Olanda) / A detail of the relief after Maurits Cornelis Escher (The Hague, Netherlands) (Public domain: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Denhaag_relief_houtrustweg2.jpg)

Redakcija te številke je bila zaključena 2. junija 2015.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities (ERIH); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Stanley Chojnacki:** Patrician Purity and the Female Person
in Early Renaissance Venice 1
*La purezza patrizia e la figura femminile nella Venezia
del primo Rinascimento*
Čistost plemstva in lik ženske v zgodnjerenesancnih Benetkah
- Neva Makuc:** Italic patriotism in deželna zavest: odnos novoveške
italijanske intelektualne elite do ljudstev brez neposredne rimske tradicije 17
*Patriottismo italiano e identità provinciale: la concezione dei popoli
senza una diretta tradizione romana da parte dell'élite intellettuale
italiana dell'età moderna*
*Italian patriotism and provincial awareness: the attitude
of the Modern-Age Italian intellectual elite towards people
without direct Roman tradition*
- Umberto Cecchinato:** Danza, contaminazione, conflitto. Risse e aggressioni
durante i balli nelle ville rurali del Trevigiano (secoli XVI–XVII) 29
*Dance, contamination, conflict. Quarrels and aggressions during dances
in the rural villas of Treviso (16th–17th centuries)*
*Ples, kontaminacija, konflikt. Prepri in agresija med plesi
v ruralnih območjih Trevisa (16.–17. stoletje)*
- Cristina Setti:** La contaminazione nel discorso giuridico e sociale:
i matrimoni tra greci e latini nella Repubblica di Venezia (secoli XVI–XVIII) 43
*The contamination in the juridical and social framework:
the marriages of Latins and Greeks in the Republic
of Venice (16th–18th centuries)*
*Kontaminacija v pravnem in socialnem diskurzu: poroke
med grškimi pravoslavci in katoličani v Beneški republiki (XVI.–XVIII. stol.)*
- Giovanni Florio:** «Fini particolari sotto la veste pubblica»:
la causa tra il monastero di Praglia e Francesco Zabarella.
Contaminazioni e sovrapposizioni di ragioni private,
cittadine e di Stato all'origine dell'Interdetto (1606–1607) 67
*«Fini particolari sotto la veste pubblica»: the lawsuit between the monastery
of Praglia and Francesco Zabarella. Contamination and overlapping
of public and private interest at the origin of the Interdict crisis (1606–1607)*
*«Posebni naklepi pod preobleko javne koristi»: sodni spor med samostanom
iz Praglie in Francescom Zabarello. Kontaminacije in prekrivanja zasebnih,
državljskih in državnih razlogov izvora prepovedi (1606–1607)*

Laura Amato: La lettera orba e la testimonianza contaminata nella Repubblica di Venezia e nei regimi successivi	85
<i>The lettera orba and contaminated testimony in the Republic of Venice and in the following regimes</i>	
<i>Lettera orba in kontaminirano pričanje v Beneški republiki in v kasnejših režimih</i>	
Andrej Studen: Neprilagojeni in nevarni cigani: izsek iz zgodovine kontaminacije, gnusa in prezira v 18. in 19. stoletju	97
<i>Gli zingari disadattati e pericolosi: appunti sulla storia della contaminazione, del ribrezzo e del disprezzo nel XVIII e XIX secolo</i>	
<i>Maladjusted and dangerous gypsies: a glimpse at the history of contamination, aversion and despise in the 18th and 19th century</i>	
Borut Klabjan: Nacionalizacija kulturne krajine severnega Jadrana na začetku 20. stoletja: primer Verdijevega spomenika v Trstu	113
<i>La nazionalizzazione del paesaggio culturale dell'Adriatico settentrionale agli inizi del XX secolo: il caso del monumento a Verdi a Trieste</i>	
<i>The nationalization of the cultural landscape in the Northern Adriatic at the beginning of the Twentieth century: the case of the Verdi monument in Trieste</i>	
Simon Levis Sullam: Purezza e pericolo nella guerra civile italiana (1943–45): la persecuzione degli ebrei a Venezia	131
<i>Purity and danger in the Italian civil war (1943–45): persecution of the Jews in Venice</i>	
<i>Čistost in nevarnost v italijanski državljanski vojni (1943–45): preganjanje Judov v Benetkah</i>	
Navodila avtorjem	143
<i>Istruzioni per gli autori</i>	146
<i>Instructions to authors</i>	150

NEPRILAGOJENI IN NEVARNI CIGANI: IZSEK IZ ZGODOVINE
KONTAMINACIJE, GNUSA IN PREZIRA V 18. IN 19. STOLETJU

Andrej STUDEN

Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail:andrej.studen@inz.si

IZVLEČEK

Podoba Ciganov v 18. in 19. stoletju je bila izrazito negativna. »Civilizirani« Evropejci so se od divjega ljudstva ves čas distancirali. Evropski »kulturni človek« naj bi bil vse to, kar Cigani niso. Evropejci so jih izrinili v svet Drugega, obravnavali so jih kot neprilagojeno sodrgo parazitov, brezdelnežev, kriminalcev. Po Grellmannu (1787) naj bi bili »ti ljudje že od svojega prvega pojava v Evropi znani kot roparji in zločinci; zato do njih ne gojimo samo odpora in gnusa, temveč tudi sovraštvo.« Anormalni Cigani naj bi s svojo navzočnostjo okuževali politični, družbeni in moralni red. Vzbujali naj bi gnus in prezir. Kot odvraten in nezaželen tujek naj bi kontaminirali normalno, civilizirano družbo, njeno kulturo, moralo, red, predpise in zakone, norme in običaje, vrednote in ideale. Pripisovali so jim oduren vonj, ki so ga primerjali z vonjem divjih Afričanov, v stoletju meščanstva pa tudi indijskih parijev. Rasistična primerjava s Hotentoti in kasneje s pariiji pa je pomagala prikazati tujost in deplasiranost Ciganov v Evropi. Tudi gnusno uživanje mrhovine naj bi bilo nezdržljivo z bistvenimi značilnostmi in vrednotami civilizacije. Proti koncu 19. stoletja se je rasistični pogled na Cigane kot asocialno tolpo divjakov vse bolj krepil in oblikoval v paranoičen jezik agresivne obrambe pred infekcijo.

Ključne besede: »divji« Cigani, »civilizirani« Evropejci, podoba Drugega, etnografski in drugi opisi Ciganov, kriminalizacija Ciganov, vonj jedcev mrhovine, rasizem, 18. in 19. stoletje

GLI ZINGARI DISADATTATI E PERICOLOSI: APPUNTI SULLA STORIA
DELLA CONTAMINAZIONE, DEL RIBREZZO
E DEL DISPREZZO NEL XVIII E XIX SECOLO

SINTESI

L'immagine degli Zingari nel XVIII e XIX secolo era decisamente negativa. Gli Europei "civilizzati" cercavano ad ogni modo di dissociarsi dal popolo "selvaggio". L'Europeo, "l'uomo di cultura", doveva essere l'esatto contrario degli Zingari. Essi erano stati espulsi nel mondo dell'Altro e perciò trattati come una disadattata plebaglia di parassiti, sfacchinati e criminali. Grellman già nel 1787 sosteneva che: "questa gente, già dalla

sua prima apparizione in Europa, era nota per essere un gruppo di rapinatori e criminali, perciò verso di essa non coltiviamo solamente riluttanza e ribrezzo ma anche odio.” Gli Zingari, considerati anormali, già con la loro stessa presenza corrompevano l’ordine politico, sociale e morale e suscitavano voltastomaco e disprezzo. Erano semplicemente un corpo estraneo, ripugnante e inauspicato, che si temeva potesse contaminare la società normale e civilizzata, la sua cultura, la morale, il suo ordine, i suoi regolamenti e le sue leggi, le norme e le sue usanze, i suoi valori e i suoi ideali. A loro si attribuiva un odore ributtante che veniva comparato all’odore dei selvaggi africani e, nel secolo borghese, all’odore dei paria indiani. Il comparare in maniera razzista gli Zingari ai khoekhoen all’inizio e ai paria in seguito, era funzionale a dimostrare che essi erano stranieri e che la loro presenza risultava inopportuna in Europa. Accanto alle loro caratteristiche ripugnanti, il simbolo dell’incompatibilità con le principali caratteristiche e i valori della civiltà, era il ributtante consumo della carcassa. Verso la fine del XIX secolo l’atteggiamento razzista che connotava gli Zingari come una masnada asociale si rendeva sempre più spiccato, portando al consolidamento di un linguaggio sempre più paranoico, usato come metodo di difesa aggressiva contro un’infezione che impestava la società.

Parole chiave: “selvaggi” Zingari, Europei “civilizzati”, immagine dell’Altro, descrizioni etnografiche e non degli Zingari, criminalizzazione degli Zingari, odore dei mangiatori di carcassa, razzismo, XVIII e XIX secolo

UVOD

Graški preiskovalni sodnik in oče moderne kriminologije Hans Gross (1847–1915) je konec 19. stoletja ugotavljal, da »odkar živijo Cigani v Evropi, so vselej ostali isti in če beremo najstarejše novice, odredbe oblasti, procese in zapiske o in proti Ciganom, se nam vedno dozdeva, kot da naj bi šlo za današnje Cigane.« (Gross, 1893, 223) Gross, ki je Ciganom kot posebni vrsti kriminalcev posvečal posebno pozornost, je v izrazito rasističnem tonu poudarjal, da je Cigan po svoji naravi in lastnostih »pač povsem drugačen kot vsak kulturni človek« in se s tem pridružil celi vrsti bolj ali manj kultiviranih predhodnikov, ki so ravno tako tkali skrajno negativno podobo o temu skrivnostnemu in nenavadnemu ljudstvu. Pozitivne izjave o Ciganih so bile redke (Meints, 2008, 7). Vse od njihovega prihoda v Evropo na začetku 15. stoletja, torej v poslednjih 600 letih, so jih v veliki večini prikazovali v najslabši luči, jih izključevali in preganjali ter jim pripisovali, da so rojeni tatovi in lažnivci, Satanovi sopotniki, gozdni ljudje, neukrotljivi divjaki, surovi ljudje, moralne pošasti, tolpa asocijalnih in še marsikaj. »Civilizirani« Evropejci so se od divjega in zaničevanega ljudstva, ki se je nahajalo povsem na dnu družbene lestvice, ves čas skušali kar se da distancirati. Povedano drugače. Evropski »kulturni človek« naj bi bil vse to, kar Cigani niso. Odmik od njih naj bi bil merska enota lastne civilizacijske stopnje, poudarjal naj bi temeljne civilizacijske razlike, namigoval naj bi na njihovo ne-kulturnost, moralno zavrženost in uničevalno sovraštvo do civilizacije.

Način življenja Ciganov je stoletja buril duhove stalno naseljenih prebivalcev. Potovanje Ciganov iz kraja v kraj je stopalo v korak s kaznivimi dejanji, parazitstvom in sleparstvom. Nomadski Cigani, ki so nadvse ljubili svobodo in pasli lenobo, »so se pojavljali kot grožnja in nevarnost za zdravje, lastnino in posameznika«. (Mayall, 2004, 1) Kot siromašni, neproduktivni paraziti so bili vseskozi sumljivi, nadležni in delomrzni klateži, stereotipne predstave o njih pa so neprestano podžigali primeri tatvin in beračenja. Cigane so neprestano preganjali, saj naj bi predstavljali grožnjo za lastnino, veljavno moralo, zdravje in družbeni red sploh.

Atributi Drugega kot so nagnjenje h kraji ali nomadski in tatinski način življenja so bili torej stoletja nepogrešljivi del Ciganove podobe. Stigme in grozljive podobe o Ciganih so predstavljale »popolno nasprotje odlikam in vrlinam, ki so jih zahodnoevropske družbe pripisovale same sebi. [...] Cigani so stoletja veljali za ljudi, ki se ne obremenjujejo s formalnostmi in živijo brez omejitev civiliziranega življenja.« (Jezernik, 2006, 14–15) Kakor hitro so se kjerkoli prikazali, so bili že skorajda refleksno zaznani kot nevarnost, stereotipne oznake grožnje pa so bile pripisovane tako njihovim telesom, kot njihovi pojavnosti, prisotnosti in obstoju.

Zgodbe o Ciganih so pravzaprav zgodbe zaničevanja. Vesoljni svet civiliziranih in moralnih Evropejcev jih je izrinil v svet Drugega, ob srečanju z »divjim« načinom življenja Ciganov pa naj bi bil tudi ogrožen. Ali povedano z učenimi besedami razsvetljenega pedagoga Johanna Heinricha Pestalozzija, ki je obravnaval Cigane kot ljudstvo na najnižji stopnji civilizacije in s tem kot nevarnost za z razumom vodeno družinsko, družbeno in državno ureditev: »Cigan je 'gozdni človek', ki ga vodijo nagoni. Je nedružben in brez moralne vzgoje.« (Bogdal, 2011, 139)

NEPRILAGOJENA SODRGA PARAZITOV, BREZDELNEŽEV, KRIMINALCEV, KLATEŽEV, KUŽNIH »PTIC SELIVK«

Negativna stereotipna podoba Ciganov kot kriminalcev, klatežev in beračev je torej prispevala k stigmatizaciji, sumničanju, strahu, preganjanju in izključevanju te marginalne družbene skupine s strani stalno naseljenega prebivalstva. Okoliška družba je s svojimi predsodki in stereotipi v njih videla »negacijo vseh osnovnih vrednot in določil, na katerih je temeljila dominantna morala. Stalno naseljeni prebivalci so jih obsojali kot lopove, ogleduhe, lenuhe, zajedavce, kriminalce, delomrzneže, nevernike in nadlego. V njihovih očeh so bili povsem nekoristni potepuhi, ki se 'selijo iz kraja v kraj kot živali'.« (Repič, 2006, 201)

Način življenja in družbeni red Ciganov, ki se je opiral na nenapisano, ustno tradicijo, so primerjali z izvenevropskimi »divjaki« in ga »že od začetka 17. stoletja naprej idealizirali kot folkloro«. Veljali so za »skrivnostne tujce negotovega izvora«, za »pojav gozdov, ravníc, step in poti«. (Bogdal, 2011, 11) Kot navaja daleč najboljši nemški veliki univerzalni leksikon 18. stoletja Johanna Heinricha Zedlerja, ki je znatno prispeval k razširjanju in popularizaciji vedenja o Ciganih, so bili Cigani v očeh Evropejcev navadna umazana sodrگا, ki jo prav nič ne mika, da bi delala, temveč je njen poklic »brezdelno pohajkovanje, kraja, vlačuganje, žretje, žlampanje, igranje«. (Zedler, 1732–1754, Bd. 62, 525)

Največji preučevalec življenja Ciganov v stoletju razsvetljenstva Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann pa je leta 1787 v drugi izdaji svojega znanega etnografska dela za to ljudstvo »s čudnimi običaji« in še posebej »z nezaslišano stopnjo moralne pokvarjenosti, ki naj bi bilo v vseh državah ožigosano kot izmeček človeštva«, (Grellmann, 1787, V–VI) nanizal cel register njihovih zlobnih in pokvarjenih lastnosti. Očital jim je zlasti brezdelje in pohajkovanje, z lenobo pa naj bi bila povezana njihova nagnjenost h kraji in prevari. Po Grellmannu naj bi »iskali in izkoristili vsako priložnost, da bi zadovoljili to nesrečno nagnjenje«. (Grellmann, 1787, 160)

Grellmann pravi, da moramo »upoštevati njihovo različnost od Evropejcev: ta je bel, Cigan črn, ali vsaj rumen; Evropejci so oblečeni, Cigani napol goli; prvo omenjeni se izogibajo vonju in že samemu pogledu na mrhovino, oni pa jo nasprotno celo z veliko poželjivostjo pripravijo za hrano. Poleg tega so ti ljudje že od svojega prvega pojava v Evropi znani kot roparji in zločinci; zato do njih ne gojimo samo odpora in gnusa, temveč tudi sovraštvo.« (Grellmann, 1787, 12–13)

Potem ko je razsvetljena antropologija v letih okrog 1800 odkrila, da so Cigani ljudstvo, ki izvira iz Indije in ima lasten, iz sanskerta razviti jezik, sta se uveljavili dve nasprotujoči tendenci, ki sta se sredi 19. stoletja križali v etnografiji. Znanstveniki, pisatelji in predstavniki oblasti so po eni strani poskusili res čisto vse, da bi povzpeticke med Indoevropejce degradirali v parazitske in civilizacijsko rezistentne pariye. Po drugi strani pa so se iz romantikov vsule njihove slikovite ali pa grozljive figure in jim z ustvarjanjem lastnega žanra, ciganske romantike, zagotovili trajno medialno navzočnost. Kaj so si predstavljali kot njihov poseben način življenja, kot njihovo prvotnost in naravnost, njihovo neodvisnost in svobodo, je bilo stilizirano v zelo izbrušeno nasprotno zamisel meščanske industrijske družbe. (Bogdal, 2011, 13–14)

Anormalni Cigani naj bi za razliko od drugih – normalnih državljanov – ne bili zmožni za običajno vsakdanje življenje. Theodor Tetzner jih npr. v 30. letih 19. stoletja opisuje z nadvse rasističnimi in poniževalnimi izrazi kot divje horde, kot umazano ljudstvo, sodrgo in pridaniče. Zanj so ničvredneži, ki se klatijo po deželi in s svojo navzočnostjo okužujejo politični, družbeni in moralni red. Kot »pariji veljajo za izmeček človeštva, za nečiste in nepoštene.« (Tetzner, 1835, 138) Tetzner trdi tudi, da pri Ciganih kot »glavno sredstvo preživljanja še vedno ostaja beračenje in kraja. Kraja je seveda najvažnejša in oni beračijo in krošnjarijo samo zato, da bi našli priložnost, da pridejo v hišo in tam vzamejo s seboj kar jim pride pod roke.« (Tetzner, 1835, 97)

Skoraj tri desetletja kasneje je za kriminalista Richarda Liebicha, ki je imel s Cigani opravka tudi v praksi, »Cigan poseben človek, ki ga ne smemo presojeti po splošnih merilih civilizacije. Vse to zaničuje in po svoji naravi mora zavračati. [...] Kajti on je popolno nasprotje njemu nerazumljivih pravil, jih zanika in jim oporeka njihovo upravičenost, z njimi noče imeti opravka, zaničuje in zavrača vse koristi, ki mu jih lahko nudijo, z zavestjo ali vsaj z mnenjem, da naj bi bil – dostikrat bolj kot civiliziranec – samostojen človek, ki naj ne bi poznal in izvrševal nobenih drugih nalog kot samo ene, to je, da ostane samo-

stojno bitje – Cigan. Morala, vedenje in navade, državna ureditev in vera drugih ljudi so mu nerazumljivi in zato je zaradi njemu lastne narave do njih popolnoma indiferenten. Cigan se pač noče pridružiti ljudem, ki niso njegove vrste. Zavrača vsako zблиževanje in povezavo z njimi.« (Liebich, 1863, 22–23)

Tudi pronicljivi slovenski poznavalec ciganskega življenja Janez Trdina je v 70. letih 19. stoletja beležil v svoje zapiske, da jim »nekaj vrže beračija, nekaj prerokovanje, nekoliko se tudi pribaranta, še več pa prikrade«. (Trdina, 2003, 144) Skratka: »Cigani radi kradejo in počenjajo vsakovrstne porednosti ali še mnogo rajši pasejo lenobo...« (Trdina, 2003, 177) Trdina tudi poudari, da bi se moralo s tatinskimi in zvijačnimi potepuhi kot so Cigani postopati drugače kot z drugimi ljudmi, sicer se ne doseže nič. »Postavnost in njihov način življenja se ne ujemata, njim je hudodelstvo prirojeno, iz njega jim izvira glavni dohodek, brez njega bi poginili od glada ali pa bi si morali služiti kruh s trdim delom, ki jim pa smrdi.« (Trdina, 2003, 165)¹

Na trditve predhodnikov pa se je v svojem znamenitem priročniku za preiskovalne sodnike iz leta 1893 pri opisovanju Ciganov opiral tudi omenjeni Hans Gross. Trdil je, da so Cigani od nekdaj »poosebljena podoba surovosti in degeneriranosti« in »vse, kar se je človek naučil ali uporabil v stikih s številnimi drugimi, ni uporabno, če ima človek opravka s Ciganom.« In če so tako različni od vsakega drugega kulturnega človeka, »tako nenavadno so si med seboj podobni.« (Gross, 1893, 223)

Glede na povedano, naj bi bili torej vsi Cigani isti. V dobi meščanstva so »tisti z vrha« tej marginalni skupini neprilagojenih podobno kot nižjim razredom npr. očitali, da so umazani, nekulturni in da smrdijo. Atributi, ki vzbujajo gnus in prezir, so se poleg »onim z dna« in Ciganom pripisovali seveda tudi črncem, Judom, dodali bi lahko še druge, na družbeni lestvici hierarhično manjvredne kategorije ljudi, »utemeljene na rasni, etnični pripadnosti, spolu, telesnem in duševnem hendikepu, spolni usmerjenosti in celi množici drugih razvrščanj, ki jih je porodila nova identitetna politika«. (Miller, 2006, 350) A pustimo druge obrobne skupine ob strani in ostanimo pri Ciganih, ki s svojim divjim in neciviliziranim načinom življenja in neprilagojenostjo družbenim normam in pravilom tvorijo skupnost, ki kontaminira normalno, civilizirano družbo, njeno kulturo, moralo, red, predpise in zakone, norme in običaje, vrednote in ideale. V njej se divji Cigani pojavljajo kot odvraten in nezaželen tujek. S svojo prisotnostjo jo onesnažujejo in okužujejo, v kultiviranih ustvarjajo univerzum gnusa in prezira. S svojim položajem na nižjih klinih družbene lestvice in posledično s svojim sakramenskim »skupnostnim« smradom »nikakor ne dišijo onim z višjih, ki sumijo, da zmožnosti okuževanja, lastne nižjim, ogrožajo družbeni in politični red«. (Miller, 2006, 41, 364)

1 Dodajmo še, da je Trdina menil, da Cigan za vedno ostane Cigan in ne more zatajiti svoje krvi in narave ter piše: »vse Cigane odlikuje strastna ljubezen do neomejene svobode in najskerajnje razuzdanosti. [...] Delavnost in red naših Slovencev, mirno in udobno življenje v toplih izbah se jim zdi neprenosna sužnost, ki bi njih dušila in ugonobila.« (Trdina, 2003, 175–176, 189–190) Junija 1871 pa nam postreže še z eno zanimivo opazko o tem, zakaj se neprilagojenim Ciganom pridružujejo ljudje iz kroga civiliziranih. V ciganskem taboru v Žabjeku pri Novem mestu je namreč med Cigankami opazil »eno posebno belo. [...] Ta ženska je Kranjica, ki je zatepla se med Cigane, kakor že več drugih pred njo, iz lenobe, da jej ni treba več delati in iz spolne pohotnosti.« (Trdina, 1987b, 418)

Rasistično obarvane Grosseve raziskave fiziognomije in drugih lastnosti Ciganov naj bi dokazovale, da cele generacije Ciganov (pa tudi Judov in aristokratov), zato ker imajo značilno »popolno, lepo oblikovano in pravilno malo roko, ki so jo podedovali od starih Indijcev«, niso nikoli fizično delale in da imajo zato majhne roke. Posebno delomrzno, neproduktivno, parazitsko in tatinsko karakteristiko Cigana, ki je bil za Grossa prisposodba bitja, ki daleč zaostaja za kulturnim človekom, se da torej razbirati tudi iz roke (Bachhiesl, 2012, 158–159). S svojo prisotnostjo naj bi tatinski Cigani kontaminirali meščansko družbo, predstavljali naj bi negativno nasprotje idealnega meščanskega sveta. Ideal primerno strukturirane meščanske družbe je bil »razumni moški meščan, ki je pošten, kreposten, samodiscipliniran. Cigan pa je bil nasprotno (podobno kot drugi lopovi) portretiran kot strašljiv in prebrisan, kot izmeček družbe, ki je brez volje, da bi sprejel prisile zakona in reda.« (Bachhiesl, 2012, 158) Ker so Cigani živeli neobremenjeno in neodvisno od prisil, pravil in norm meščanske družbe, je Hans Gross do njih gojil močno averzijo, kot rečeno, tudi zaradi njihove zmožnosti kontaminacije idealne meščanske družbe.

Cigana, ki onesnažuje in okužuje, pa tudi v zvezi z njegovimi telesnimi lastnostmi in sposobnostmi ne moremo presojati tako kot druge ljudi. »To velja namreč ob vprašanju, ali je nekaj za človeka 'mogoče ali ne'. Na splošno bi skoraj zagotovo lahko rekli, ali je nek človek zmožen narediti to ali ono, a pri Ciganu tega ne moremo nikoli z gotovostjo reči in resnično je najbolje, če od Cigana pričakujemo prav vse [...] Cigan je pač že stoletja navajen nevezane prostosti in [podobno kot ptica selivka] ne prenaša njen odvzem, prav tako kot ne prenaša tuje hrane, obleke, vsiljenega reda in časovne razporeditve.« (Gross, 1893, 239)

Kot meni Gross, naj bi bilo za kriminaliste zelo nenavadno in pomembno tudi »nadvse hitro celjenje ran na telesu Cigana, lastnost, ki je menda orientalskega izvora«. (Gross, 1893, 239) In čeprav je »zagoreli pacient« zelo občutljiv ob telesnih bolečinah, »lahko s težkimi ranami dolgo hodi, zelo učinkovit pa je zlasti, ko mora bežati. [...] Če gre torej za presojo vprašanja, ali se lahko Cigan, ki je bil ranjen pri tem ali onem spopadu, kljub težki poškodbi, loti tega ali onega podviga, pač ne moremo uporabljati istega merila kot pri drugih ljudeh.« (Gross, 1893, 240)

In končno. Cigani naj se ne bi kaj dosti ozirali na bolezni. Ne gre torej verjeti, da ciganska tolpa zaradi prisotnosti bolezni ne bi zagrešila tatvine, če so npr. njeni otroci zboleli za črnimi kozami. »Tovrstni primeri Cigane ne motijo, lahko pa morda razložijo nenaden pojav infekcijskih bolezni, ki bi jih lahko zanesli Cigani, ki beračijo in kradejo.« (Gross, 1893, 240) Cigani naj bi bili nevarni za t. i. »spoštovane« ljudi, saj so jih primerjali s pticami selivkami, ki so med svojimi potovanji prenašale vse vrste bolezni. »Še več. Njihova prirojena težnja h kraji ni bila rezultat vzgoje. Zatorej se niso bili zmožni naučiti boljših življenjskih navad.« (Becker, 2006, 121)

Utemeljitev prirojenega nagnjenja Ciganov h kraji je Gross izpeljal iz njihove tisočletne navade, da živijo na račun drugih. »Zastopal je idejo o radikalni ločitvi v kulturni evoluciji 'spoštovanih' Evropejcev in Ciganov. V določenem trenutku v preteklosti naj bi se njihove poti ločile in vsak naj bi šel svojo pot. Medtem ko je prva skupina vlagala vse svoje moči v kulturni, družbeni in metafizični napredek, so Cigani izpopolnjevali svoje parazitske navade. Ta specifična evolucija pa jim je dala pomembno in odločilno prednost tudi pred 'običajnimi' kriminalci.« (Becker, 2006, 121)

ODUREN, NEPOZABEN VONJ CIGANOV

V Grossovem priročniku za preiskovalne sodnike lahko beremo, da spretni in predrzni Cigan izvrši tatvino neslišno, »kot kakšen duh« in »za njim ostane samo njegov vonj, njegov značilen, očiten in razpoznaven vonj, ki se obdrži dalj časa in ki ga ne pozabi nihče, ki ga je enkrat zavohal.« Ta vonj je »precej podoben prav tako nadvse značilnemu vonju črncev.« Sodni uradniki naj bi ga menda prav dobro poznali, saj se menda »zaje tudi v stene« posloplja sodišča. (Gross, 1893, 228) Gross je leta 1898 poročal o naslednji izkušnji z njihovim vonjem: »Spominjam se, da sem nekoč, ko sem imel nenehno opravka z neko večjo sodno obravnavo Ciganov na vzhodnem Štajerskem, zjutraj ob vstopu v stavbo sodišča takoj zavohal, če so ponoči pripeljali Cigane.« (Gross, 1898, 278)

Specifičen vonj Ciganov naj bi bil koristen tudi za kriminaliste, saj naj bi po njem »z domala popolno gotovostjo ugotovili ali potrdili prisotnost Ciganov«. Vonj naj bi bil podoben »žarki masti pomešani z vonjem miši«, (Gross, 1893, 228) manj kot desetletje kasneje pa ga je Gross kot posebnost definiral tudi v svoji enciklopediji kriminalistike: »Vonj Ciganov, podoben mišjemu urinu ali prismojeni maščobi, je nadvse značilen in ostaja v prostorih, kjer so bili Cigani (posebej če so težko delali in se znojili že dolgo pred tem, se njihov vonj zaje celo v stene in s tem lahko zaznamo, ali so bili v prostoru Cigani). Podoben naj bi bil vonj črncev.« (Gross, 1901, 32)

Gross se je v zvezi z vonjem očitno opiral na rasistično sramotilno ugotovitev kriminalista Liebicha iz 60. let 19. stoletja: »Cigani imajo čuden, odvraten vonj, ki je še posebej opazen in zaznaven v zaprtih prostorih. Ta vonj se prav tako ne da preprosto opisati, podobno kot od njega bistveno različen, a nič manj specifičen, vsakemu kriminalistu in policijskemu uradniku znani vonj revščine.« (Liebich, 1863, 22)

Njihov smrad je pred Grossom opazil tudi naš poznavalec Janez Trdina: »Grozen smrad zapuščajo v hiši, kjer so zvirali se dalj časa, npr. en dan. Treba je vse poribati in osnažiti, da zopet ta kužni duh izgine.« (Trdina, 1987a, 240) Ali s še večjim poudarkom gnusa in odpora: »Cigani se ljudem tako gnusijo, da mnogim blizu njih ne gre dol ne jed ne pijača. Obenem se boje njihovih dolgih parkljev. Če se mude dolgo v kaki hiši, je treba za njimi vse dobro prezračiti, prekaditi, pobrisati, oprati, pomiti in očistiti, kajti zapuste nekak poseben, težek in neprijeten duh, ki spominja nekatere na gnijočo mrhovino, meni pa se je zdel najbolj podoben tistemu, ki napolnjuje usnjarnice. Tega pa nisem nikoli slišal, da bi bil našel kdo od Ciganov uši. Pravijo, da se jih ne drže zato, ker si mažejo život z mastjo in nekatere ude z duhanovim sokom.« (Trdina, 2003, 178–179)

Pripomnim naj še, da je mišljenje o ostudnem smradu, ki je puhtel iz umazanih in nepočesanih teles Ciganov, sovpadalo s časom meščanske higijene, ki je zlasti umazanijo prištevala k osrednjim elementom zgražanja. Umazanija in smrad naj bi po mnenju meščanskih moralistov in higienikov v 19. stoletju zaznamovala mestne in podeželske spodnje sloje, torej umazano in smrdečo revščino. Oba gnusna elementa, ki sta kontaminirala meščansko družbo, sta bila tudi sredstvo distinkcije. »Podobnost z nagnitimi in pokvarjenimi, celo z iztrebki«, pa naj bi v rasističnih pogledih »nadvse jasno namigovala na človeško degeneracijo.« (Bogdal, 2011, 311)

Smrad Ciganov pa naj bi bil končno povezan z barvo njihove polti. Videz »obarvanih« Ciganov je v procesu konstrukcije Drugega vseskozi igral pomembno vlogo. V luči rasističnih pogledov 19. stoletja naj bi odražal stopnjo civiliziranosti posameznih ljudstev. »Tako naj bi bila primitivna ljudstva temnopolta, pripadniki bolj civiliziranih ljudstev pa naj bi bili toliko bolj podobni Evropejcem, kolikor je bila višja stopnja njihove civilizacije. Ciganska polt, ki so jo Evropejci videli kot črno, je tako postala splošno znana značilnost.« (Jezernik, 2006, 9)² »Za barvo kože Ciganov so obstajale enostavne razlage, ki so poudarjale, da njihova polt ni prirojena, temveč da je posledica njihovega umazanega načina življenja v dimu in nesnagi.« (Jezernik, 2006, 9)

Tako je razmišljal že Grellmann. Črncem podobni Cigani naj bi bili »obarvani« zaradi načina življenja in vzgoje, »obarvanost« pa naj bi izgubili z opustitvijo ciganskega življenja, kar naj bi seveda pomenilo celovito asimilacijo. V zvezi s kasnejšimi pogledi na evolucijski proces je pomembno, da »so po njegovem mnenju Cigani šele na prvi stopnji učlovečenja. So neobdelani individuumi, ki so še v rokah surove narave.« (Meints, 2008, 9)

V zvezi s primerjavami vonja Ciganov z vonjem črncev pa še to. »Že od zgodnjega razsvetljenstva naprej se Hotentoti, Pigmejci, Laponci in Eskimi redno prikazujejo v razpravah kot najnižje človeške rase ali 'prehodne rase' med človekom in opico. In tu se izkaže neposredna povezava s Cigani. Kajti že od njihovega prihoda so jih zaradi njihovega domnevnega egiptovskega izvora zaznavali kot 'črne', kot 'divje in odvratne Afričane ali zamorce' in s tem prištevali k ljudstvom najnižje stopnje. [...] Podoba črnega 'afriškega' Cigana se je globoko vtisnila v kulturni spomin in dolgo sovpadala z od začetka 19. stoletja vedno bolj uveljavljenim določanjem pripadnosti k orientalno-azijskemu tipu olivno rjavega Indijca.« (Bogdal, 2011, 148–149)

Z odkritjem indijskih parijev je pravzaprav nastal trikotnik zaničevanih ljudstev. »Po uveljavitvi teze o indijskem izvoru so se parijski po enakovrednem postopku ponujali kot predniki Ciganov. Parije pa so zopet primerjali z 'afriškimi zamorci'.« (Bogdal, 2011, 151) V delu Theodorja Tetznerja, ki se je leta 1835 razpisal o »razcapanih« Ciganih, so si bralci o neciviliziranih parijskih lahko ustvarili skrajno negativno podobo: »Parijski živijo kot svinje, so lažnivci in prevaranti, vdani pijači, skrajno nesramni, nespodobni in pohotni, brez težav se pogosto poročajo s svojimi najbližnjimi sorodniki, so okrutni in podli in jejo mrhovino...« (Tetzner, 1835, 139)

Povejmo še, da je primerjava s Hotentoti pomagala prikazati »tujost oziroma nenavadnost in deplasiranost Ciganov v Evropi, kot tudi ojačati socialno prakticirano zaničevanje zaradi gnusa in odpora. Z genealoško utemeljeno preobrazbo v parijske je bil ustvarjen model izključevanja, ki je temeljil na rasnem razločevanju in govoril o razlikovanju čistih in nečistih.« (Bogdal, 2011, 152) Na ta način je bila sorodstvena mreža zaničevanih ljudstev znova povezana, znova je nastal diskurz o Drugih in tujcih in se nadaljeval, saj ni dopuščal niti praznine niti prekinitve.

2 Cigani v tem oziru spadajo v model rasistične sheme nemškega sociologa Hunda, ki predpostavlja obstoj (1) kultiviranih in barbarov; (2) čistih in umazanih; (3) izbrancev in hudičev; (4) civiliziranih in divjakov; (5) belih in obarvanih in (6) pomembnih in manjvrednih (Hund, 2007).

V 18. stoletju je prišlo v modo vonjanje telesnih tekočin in organov. Opažanja zdravnikov, antropologov in popotnikov, ob katerih te danes dobesedno zabolijo nosnice, so postregla s celo paletto »norih primerov«. Ingesti, torej zaužiti zrak, hrana in pijača, so določali stanje ekskretov in s tem vonj posameznika. Pod drobnogled opazovalcev je zašel tudi vonj črncev. V prikazih njihovega imaginarija naj bi »umazani črnči bolj ali manj močno smrdeli«, reprezentirali naj bi »surovi, močno animaliziran svet«. (Corbin, 1992, 56–58)

Ovohavanje Ciganov, črncev in drugih nizkotnežev je bilo torej v stoletju razsvetljenstva v polnem teku. A vendar ne gre spregledati, da se diskriminacija Ciganov takrat še ni nanašala primarno na barvo kože, temveč je še naprej vztrajala na socialnem vedenju. »Kljub temu pa so že zgodaj primerjali naravo Ciganov in črncev. [...] Poleg delomrznosti naj bi obe rasi povezovalo izrazito pomanjkanje vere in vlade. A razlika naj bi bila vendarle v tem, da se črnči lahko zasužnjijo in tako postanejo 'boljši' ljudje, ki so zmožni smiselno izkoristiti svojo delovno silo. Cigani pa naj bi bili v tem oziru neuporabni, manjkala naj bi jim podložnost in volja do dela.« (Meints, 2008, 8)

JEDCI MRHOVINE

*Meso crknjenih živali pa sploh ni užitno
in ga vedoma tudi nihče ne bo jedel,
razven divjih in poldivjih ljudi (Cigani).
(Turk, 1904–1905, 236)*

Na pragu 20. stoletja je inženir kemije Jakob Turk označil meso za »eno najboljših človeških živil, vendar se mora uživati s previdnostjo, ker se jako lahko pokvari. Pokvarjeno meso pa ni le neokusno, ampak je tudi gnusno in človeškemu zdravju često škodljivo. Poleg tega izvira meso tudi lahko od bolne živali, in je torej velika nevarnost, da se živalska bolezen prenese z mesom na ljudi.« Meso je tudi »jako ugodno hranilo za razne mikroorganizme«. Razpadajoče in gnijoče meso »pa ni le neprijetno dišeče, neokusno in obenem ostudno, ampak je tudi strupeno«. (Turk, 1904–1905, 236) Naravnost odvrtna, ostudna in gnusna pa je seveda mrhovina. Njen neprijeten vonj in okus pri civiliziranih ljudeh, z njihovimi številnimi predsodki, sproža močno averzijo. Uživanje mrhovine ali že sam stik z njo zaradi prisotnosti zmožnosti onesnaževanja, okuževanja in zastrupljenja izraža veliko nevarnost. Nevarnost kontaminacije pa od uživanja mrhovine ali mesa bolnih živali očitno ni odvrčala »divjih in poldivjih« Ciganov. Njihove neobičajne, barske in nesnažne prehranjevalne navade so seveda že dolgo vzbujale gnus in prezir v »kultiviranih« ljudeh. O njih so poročali številni opisovalci ciganskega življenja.

O neposrednem stiku civilizacijsko neprilagojenih Ciganov s kadavri in mrhovino je omikane bralce s povsem drugačnimi kulturnimi vzorci seznanil že Zedlerjev univerzalni leksikon. Prebrali so lahko, da jih na Madžarskem in na Sedmograškem tu in tam uporabljajo za rablje, ki so kot konjederci imeli opravka tudi z živalskimi kadavri. Kakšnemu bralcu se je morda obrnil želodec, ko je izvedel, da Cigani »žrejo mrhovino na konjederčevo mrhovišče odvrženih mrtvih konj, krav, ovac, od prebivalcev pa da dobivajo bolne

in mrtve živali, katerih meso prekajujejo v svojih kočah, deloma ga sušijo na soncu, kot dobro delikateso pa ga večinoma pojedjo kar surovega in nekuhanega.« (Zedler, 1732–1754, Bd. 62, 524)

Profesor statistike na ugledni univerzi v Göttingenu Heinrich Grellmann pa je v posebnem poglavju o jedi in pijači Ciganov takole razpihoval dvome v njihovo civiliziranost: »Prehrana tistih, ki so bolj povezani s civiliziranimi ljudmi, ni nič posebnega. O njih je pripomniti samo to, da tako kot pri vseh Ciganih tudi v njihovi kuhinji vlada pač nečistoča. Drugi Cigani pa imajo včasih na mizi precej nenavadno hrano. Enkrat trpijo lakoto ali je njihova prehrana sestavljena zgolj iz kruha in vode, drugič se mastijo s kurami in gosmi. Še posebej prazničen dan pa je zanje, ko se na mizi pojavi pečenka mrtve živali. Naj bo mrhovina ovce ali svinje, krave ali druge živali; vse, z izjemo konja, ima zanje enako vrednost. Njihov apetit se temu le malce upira. Celo nasprotno. Mrhovina hudo poživi njihov okus in jih spodbode, da se nasitijo ob takšni pojedini. Če jih zaradi tega grajamo in se nad tem čudimo, pa se njihov odgovor glasi: 'Meso od Boga zaklane živali mora biti boljše kot meso živali, ki umre od človeške roke.' Zato izrabijo vsako priložnost, da bi se dokopali do take poslastice.« (Grellmann, 1787, 42) Grellmann s takimi ugotovitvami ni bistveno presegel Zedlerjev univerzalni leksikon. Poleg poročanja, da Cigani z veliko slastjo uživajo mrhovino, je za povečanje zanimanja bralcev in spodbujanje njihove domišljije zbral še anekdotične opise cele vrste drugih temačnih, težko umljivih in ostudnih zgodbic o ugrabitvah otrok, domnevnih primerih kanibalizma, nemoralni razuzdanosti ipd.

O anormalnih Ciganih kot jedcih mrhovine je pisal tudi omenjeni Theodor Tetzner, o njihovi prehrani pa poroča tudi kriminalist Liebich, ki poudarja, da imajo Cigani najraje še posebej mastno meso. Njihova priljubljena jed so ježi, veverice, lisice in perutnina, še posebno kokoši, gosi in race. »Vendar ne zavrača tudi mesa bolnih, celo poginulih živali in celo mrhovino uživa brez odpora.« (Liebich, 1863, 65) Sklicujoč se na Grellmanna, ki je v svojem delu objavil tudi nekatere dokumente, Liebich navaja prepoved cesarja Jožefa II., »da se morajo Cigani odreči uživanju na smrt bolnih živali.« (Liebich, 1863, 85; Grellmann, 1787, 352)

Jožef II. je dejansko nadaljeval prebivalstveno politiko svoje matere Marije Terezije. Z ukrepi socialnega discipliniranja in prevzgoje sta želela civilizirati tudi Cigane. Jožef II. je 9. oktobra 1783 izdal »glavno regulativo, katere namen je bil, da brezobzirno ukroti divje pleme Ciganov in ga povsem iztrebi«. (Schwicker, 1883, 56) Med bistvenimi določbami te regulative srečamo tudi prepoved uživanja mrtvih živali, kršitelje pa naj bi kaznovali s 24 udarci s palico. (Schwicker, 1883, 57) S tem strogim ukrepom naj bi preprečili »zbujanje gnusa in zgražanje krščanskih sosedov [...] Nekrščanski jedilni predpisi in tabuji so namreč [še danes] pogosta ranljiva točka v nastopanju proti manjšinam.« (Bogdal, 2011, 170) Sodobniki so sicer pretirano hvalili poostrene predpise cesarja Jožefa II. za civiliziranje Ciganov. A zaman so si obetali, da bo »množico takšnih revežev, ki so brez poznavanja Boga in kreposti globoko zagreznili v greh in divjaštvo in so kot polljudje zašli na kriva pota, potegnil iz njihove nesnage in iz njih naredil ljudi in dobre državljane.« (Schwicker, 1883, 58) Ukrepi so namreč imeli le zanemarljiv učinek.

Podatke o ciganski prehrani pa nam je zapustil tudi Janez Trdina, ki izpostavi, da »Cigan ljubi vsako meso, naj bo od katere živali hoče, pa se mu ne gnusi, čeprav kaj smrdi.«

(Trdina, 2003, 155) »Crkovine se ne branijo, ali uživajo samo tiste kosove, za katere vedo ali jim pove konjedec, da ne morejo tako lahko škoditi. Da prebavi njih želodec tudi strupene in gnile reči, je seveda le prazna govoric.« (Trdina, 2003, 178) Trdina se je podobno kot njegovi predhodniki zgražal nad nemarno nesnago ciganske kuhe, ki se je »ne da popisati. Enkrat sem prišel k njim, ko so ravno večerjali. V Žabjeku so si bili nabrali po gnezdih mladih vran in drugih ptičev. Babe so jih vrgle niti na pol oskubljene v trebušast, nikdar izplaknjen lonec in jih varile, cvrle in žgale s krompirjem vred dobre pol ure. Potem je začela družba grabiti tiče in krompir kar z rokami. Tiče so pohrustali z glavo, drobom, kostmi in perjem, nazadnje so srkali iz lonca obilno mast, ostanek so polizali otroci.« (Trdina, 2003, 178)

Poleg ježev, ptičev, pujskov in perutnine, se je na jedilniku divjih Ciganov namesto zajca lahko znašla tudi mačka, torej jed, ki je neobičajna za krščanski jedilnik civiliziranih: »Pod bregom na oni strani trate so goreli trije ognji. Nad desnim se je vrtel na ražnju mlad prašiček, nad levim se je pekla tudi na ražnju tolsta orjaška mačka, ki je lovila veliko let grajske miši, dokler je niso Cigani te dolžnosti oprostili in obsodili, da je zaslužila pokoj. Pri srednjem ognju je stal ogromen lonec, v njem so se kuhali koruzni žganci za večerjo.« (Trdina, 2003, 183)

Johann Heinrich Schwicker je v svojem delu o Ciganih na Ogrskem in Sedmograškem iz leta 1883 poudaril, da v najnovjšem času nekateri ljudje dvomijo, da Cigani še danes jedo meso mrtvih živali. A sam je bil podobno kot mnogi drugi nasprotnega mnenja. Zagotavljal je, da so Cigani »tako kot nekoč še sedaj privrženci uživanja mrhovine« (Schwicker, 1883, 113) in svoje trditve podkrepil z izčrpnimi navedbami iz Grellmanna.

Za popularizacijo mišljenja o odvratnem »nekrščanskem jedilniku« Ciganov med ljudstvom, ki je seveda še dodatno prispevalo k nestrpnosti ali celo odkritemu sovraštvu do divjih potepuhov in neprilagojenih parazitov, pa so skrbeli tudi članki v takratnem časopisu. V katoliškem Slovincu leta 1894 lahko preberemo npr. novico, da je posestniku v Radovici v Beli Krajini »poginila stara dobro rejena svinja. Zakopal jo je globoko v zemljo. Slučajno pridejo Cigani v vas in čuvši o nesreči izkopljejo ponoči mrhovino in jo odpeljejo, da se pogoste z mastno pečenko. Dober tek!« (Slovenec, 10. 1. 1894, 3)

Podobna poročila so podžigala strasti tudi v času hude agrarne krize v 80. letih 19. stoletja, ko naj bi tatinski Cigani glede na neprestane pritožbe že tako ali tako obubožanim kmetom neprenehoma povzročali sitnosti in delali veliko škodo. Kmetje so se pritoževali, da morajo iz dneva v dan živeti v nenehnem strahu pred njimi. Tožili so, da so brez vsakršne pomoči in da si morajo zaradi visokih davkov trgati od ust, povrhu pa naj ne bi imeli doma zaradi groznih Ciganov nobenega miru več. Novice so pisale: »In ako tem klatežem ne dá vsega, kar zahtevajo, mu ne le žugajo, marveč mu otrovajo živino, najraji prešiče, de poginejo; in večkrat živina še pojema, že je Cigan tu in nadleguje gospodarja, naj mu prepusti otrovano žival, kar se mnogokrat zgodi.« In nato postrežejo z zgodbico: »Lanskega leta okoli kresa je prišla Ciganka k mlinarici v Gotni vasi, vidi prešiča (nad 2 centa težkega) ter pravi: 'prase bude krepalo', čeravno je bil zdrav. In čez 3 dni je res poginil, kajti zavdala mu je. Najraji gredo nad kuretino in svinje; ostrupijo jo, živad pogine in kmet jo zakoplje; Cigan pa potem pride in jo izkoplje.« (Novice, 15. 1. 1881, 19)

Član novomeške podružnice kmetijske družbe pa je končno opozoril tudi na govornice, da »novomeška gospoda (menda vendar ne vsa?) zagovarja to tatinsko drhal« in omenja »brezvestne usnjarje, ki kupujejo cele velike lonce svinjske masti od Ciganov; vsaj bi vendar morali vedeti, da je ukradeno blago! [...] Želeti bi bilo, da bi taki človekoljubi bili le kakih 14 dni v kmetiški hiši in sami skusili to nadlogo, kakor jo skušati mora ubogi kmet. Tudi bi dobro bilo, da bi vsak ciganski zagovornik občutil bridkost, kakor jo občuti revež, ki si je z neznanskim trudom izredil prešička, ne da bi ga sam za potrebo imel, ampak da bi ga prodal za davke; pa mu ga potepinski Cigani otrovajo in požrejo. Mislimi je, da bi potem tudi Ciganov sit bil.« (Novice, 15. 1. 1881, 19)

Leta 1900 pa se je npr. Slovenski narod v stilu prevladujočega »anticiganizma« s kančkom cinizma pridušal nad razmerami na Ogrskem: »Cigansko romantiko hočejo umoriti na Ogrskem. Skoraj vsi komitati namreč so naprosili vlado, naj Cigane prisili, da se naselijo trajno, in da se jim prepove hoditi iz kraja v kraj. Cigani imajo namreč navado, da izkopljejo mrhovino, ali da pobirajo po vaseh poginulo žival ter potem meso — jedo! Vsled tega se širijo živalske kužne bolezni, ki delajo na Ogrskem dosti škode. Cigani bodo morali poslej, ako jih vlada res prisili, ostati lepo na enem mestu ter pridno delati, ne pa več potepati se za beraško romantiko po svetu.« (Slovenski narod, 7. 11. 1900, 3)

EPILOG

Iz tega kratkega diskurza lahko izluščimo, da so številni avtorji bistvene značilnosti in vrednote na najvišji stopnji civilizacije, ki naj bi bile značilne za Evropejce, obravnavali kot nezdržljive s ciganskimi značilnostmi in vrednotami. (Bogdal, 2011, 160) Rasistični pogled na Cigane kot asocialno tolpo divjakov, ki se je začel proti koncu 19. stoletja vse bolj krepiti, se je vedno bolj opazno oblikoval v paranoičen jezik agresivne obrambe pred infekcijo oziroma strah pred mešanjem s to domnevno zalego parijev, neproduktivnih parazitov in kriminalcev, ki naj bi ogrožala rasno čistost. Mišljenje o tujih in neprilagojenih Ciganih je končno kulminiralo v grozljiva naziranja »smrtonosnih znanosti« kot so rasna teorija in kriminalna biologija in se kasneje udeleževalo predvsem v rasno-higienski praksi nacionalsocialistične uničevalne politike.

Medtem ko si je bila etnologija v glavnem enotna, da naj bi se Cigani prištevali k ostalim ljudstvom prejšnje civilizacijske stopnje razvoja, jih je znanstvena kriminologija s svojimi socialno-biološkimi argumenti uvrščala med degenerirane. Stigme kot slaba higiena, smrad in umazanija, podhranjenost, alkoholizem, kriminalnost so bile interpretirane kot neposreden rezultat manjvrednih rasnih značilnosti prizadetih. V tipologijo manjvrednih so seveda uvrščali tudi Cigane, poleg aksiomov socialne biologije pa so v njej prevzeli kopico tradicionalnih predsodkov in običajnih socialnih distinkcij. (Bogdal, 2011, 312–313) Cigani naj bi se v družbi pojavljali kot »heterogen element«, ki se ga, podobno kot homoseksualce, potepuhe, sleparje, anarhiste in druge psihopatično degenerirane ne da prevzgojiti in ne popboljšati. Zato so nekateri pravniki in tudi omenjeni Hans Gross videli rešitev v deportaciji v kazenske kolonije. V Habsburški monarhiji so, ker ni imela kolonij v tujini, preučevali možnost ustanavljanja kazenskih kolonij na kakšnem otoku na Jadranu – tudi posebne kolonije za Cigane – a do realizacije zamisli ni prišlo. (Dienes, 2007, 20–41)

MALADJUSTED AND DANGEROUS GYPSIES: A GLIMPSE
AT THE HISTORY OF CONTAMINATION, AVERSION AND DESPISE
IN THE 18TH AND 19TH CENTURY

Andrej STUDEN

Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, Slovenia

e-mail: andrej.studen@inz.si

SUMMARY

The image of Gypsies in the 18th and 19th century was exceedingly negative. “Civilised” Europeans constantly tried to distance themselves from these wild and despised people. The European “cultured man” was supposedly all that the Gypsies were not. To distance oneself from the Gypsies allegedly emphasised the basic civilisational difference, their lack of culture, moral depravity and destructive hatred towards civilisation. Stories about Gypsies are actually stories of despise. Europeans pushed them into a world of “the Other”, persecuted their “wild” way of life, excluded and stigmatised them. They saw them as a maladjusted, filthy rabble of parasites, idlers, criminals, thieves, swindlers, beggars and vagrants. According to Grellmann (1787), supposedly “these people have been known as robbers and criminals ever since they have first appeared in Europe; therefore we do not only feel aversion and disgust towards them, but also hatred.” With their presence the abnormal Gypsies supposedly infected the political, social and moral order. Morals, behaviour and habits, state system and religion of other people were allegedly incomprehensible to the Gypsies, whose nature was seen as “completely different from any cultured man”. Virtuous bourgeoisie reproached them with being dirty, uncultured, and foul. Thus they were loathed and despised. As disgusting and unwanted intruders they were seen as contaminating the normal, civilised society, its culture, morality, order, laws and regulations, norms and customs, values and ideals. Even in case of illness the Gypsies would purportedly refuse to give up their free way of life and thievery. With their nomadic way of life and the inherent aspiration for stealing and begging they allegedly transmitted infectious diseases. So the “upstanding” Europeans saw them as dangerous, because they compared them with migratory birds, spreading all kinds of diseases during their travels.

In the end of the 19th century Hans Gross, father of modern criminology, argued that the Gypsies’ inherent inclination towards theft stemmed from their thousand-year-long habit of living on account of others. He advocated the idea of a radical separation between the culturally-evolved “respectable” Europeans and the Gypsies. At a certain point in the past their paths supposedly diverged. While the first group invested all of its efforts into cultural, social and metaphysical progress, Gypsies only stuck to their parasitic habits. This specific evolution also gave them an important and decisive advantage in comparison with “ordinary” criminals.

Furthermore, the Gypsies supposedly had an excruciatingly repulsive, unforgettable odour, reminiscent of what was also deemed as a very characteristic smell of black people. Ideas about the abhorrent stench, steaming from the dirty and uncombed bodies of

the Gypsies, corresponded to the period of bourgeois hygiene, counting especially filth among the primary elements of repugnance. The stench of the Gypsies was also associated with the colour of their skin. Already since their arrival to Europe they were seen as “black” due to their alleged Egyptian origins, just like the “wild and loathsome Africans or negroes”, and were thus counted among the peoples of the lowest level. Therefore they were compared, for example, with the Hottentots, who had been regularly depicted as the lowest human race or the “transitional race” between man and ape ever since the early enlightenment. The image of the black “African” Gypsy remained deeply ingrained in the cultural memory, persisting even after the theory of the Gypsies originating in India established itself around the year 1800 and the Gypsies were predominantly classified as belonging to the Oriental-Asian type of olive-brown Indians. With the discovery of the Indian pariahs a triangle of despised peoples was in fact created. As it was, pariahs, resisting civilisation, represented convenient ancestors of Gypsies according to the equivalent principle. In turn, pariahs were once again compared to the African negroes. Meanwhile the racist comparison with the Hottentots and later pariahs helped demonstrate the foreign origin or strangeness and aberration of Gypsies in Europe.

The unchristian diet of the Gypsies was also seen as especially repugnant. Their eating of carrion, whose unpleasant odour and taste resulted in profound aversion in the civilised people due to their numerous prejudices, was supposedly most obnoxious. The ingestion of carrion or the very contact with it represented severe danger in the eyes of the Europeans due to its capacity to pollute, infect and poison. Allegedly the Gypsies truly enjoyed eating carrion, which was incompatible with the essential characteristics and values at the highest level of civilisation. Towards the end of the 19th century the racist attitude to the Gypsies as an antisocial gang of savages kept strengthening, forming a paranoid language of aggressive defence from infection or fear of mixing with this supposed brood of pariahs, unproductive parasites and criminals, which purportedly threatened racial purity. In the Habsburg Monarchy ideas even appeared about deporting the degenerate Gypsies to penal colonies. A possibility of forming such a colony on one of the islands in the Adriatic was in fact considered, but the concept was not realised.

Keywords: “wild” Gypsies, “civilised” Europeans, image of “the Other”, ethnographic and other descriptions of Gypsies, criminalisation of Gypsies, stench of carrion eaters, racism, 18th and 19th century

VIRI IN LITERATURA

Novice, 15. 1. 1881: Cigani – grozen davek mnogim kmetom, 19.

Slovenec, 10. 1. 1894: Dober tek, 3.

Slovenski narod, 7. 11. 1900: Cigansko romantiko hočejo umoriti na Ogrskem, 3.

Bachhiesl, C. (2012): Zwischen Indizienparadigma und Pseudowissenschaft. Wissenschaftshistorische Überlegungen zum epistemischen Status kriminalwissenschaftlicher Forschung. Wien, Lit-Verlag.

Becker, P. (2006): The Criminologists' Gaze at the Underworld. Toward an Archaeology of Criminological Writing. V: Becker, P., Wetzell, R. F. (ur.): *Criminals and their Scientists*, Washington, German Historical Institute. Cambridge, Cambridge University Press, 105–133.

Bogdal, K. M. (2011): Europa erfindet die Zigeuner. Eine Geschichte von Fascination und Verachtung. Berlin, Suhrkamp.

Corbin, A. (1992): Pesthauch und Blütenduft. Eine Geschichte des Geruchs. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag.

Dienes, G. M. (2007): Kažnjeničke kolonije i otoci ljubavi / Strafkolonien und Liebesinseln. V: *Očeva država – majčin sin / Vaterstaat – Muttersohn*. Rijeka, Muzej grada Rijeke, 20–41.

Grellmann, H. M. G. (1787): Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale dieses Volks seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung. Zweyte, viel veränderte und vermehrte Auflage. Göttingen, J. Ch. Dieterich.

Gross, H. (1893): Handbuch für Untersuchungsrichter, Polizeibeamte, Gendarmen u. s. w. Graz, Verlag von Leuschner & Lubensky.

Gross, H. (1898): Criminalpsychologie. Graz, Verlag von Leuschner & Lubensky.

Gross, H. (1901): Encyclopädie der Kriminalistik. Leipzig, Verlag von F. C. W. Vogel.

Hund, W. D. (2007): Rassismus. Bielefeld, transcript Verlag.

Jezernik, B. (2006): »Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«. V: Jezernik, B. (ur.): »Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«. Narativne podobe Ciganov/Romov. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 7–32.

Liebich, R. (1863): Die Zigeuner in ihrem Wesen und in ihrer Sprache nach eigenen Beobachtungen dargestellt. Leipzig, Brockhaus.

Mayall, D. (2004): *Gypsy Identities 1500 – 2000. From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany*. London, New York, Routledge.

Meints, T. (2008): Antiziganismus – »Das Zigeuner-Gen«. Die historische Entwicklung des Zigeunerstereotyps in Europa, Dokument Nr. V90668 – <http://www.grin.com/>

(14. 4. 2013).

Miller, W. I. (2006): Anatomija gnusa. Ljubljana, Studia Humanitatis.

Repič, J. (2006): Medkulturni dialog med Romi in civili kot strategija izključevanja, v: Jezernik, B. (ur.): »Zakaj pri nas žive Cigani in ne Romi«. Narativne podobe Ciganov/Romov. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 197–210.

Schwicker, J. H. (1883): Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen. Wien, Teschen, Prochaska.

Tetzner, T. (1835): Geschichte der Zigeuner; ihre Herkunft, Natur und Art. Weimar und Ilmenau, Druck und Verlag von Bernhard Friedrich Voigt.

Trdina, J. (1987a): Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879. Snežana Štabi, S., Kramberger, I. (ur.). 1. knjiga: ... pohujšljive za vsakega ... Ljubljana, Krt.

Trdina, J. (1987b): Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879. Štabi, S., Kramberger, I. (ur.). 2. knjiga: »Vsaka svinja naj si rije svoje korenje«. Ljubljana, Krt.

Trdina, J. (2003): Cigani o Dolenjcih. Cigani Brajdiči. V: Trdina, J.: Če ni lačen, je pa žejen. Izbrana proza, [izbral in spremno besedo napisal Goran Schmidt]. Ljubljana, Mladinska knjiga, 143–193.

Turk, J. (1904–1905): Naš vsakdanji kruh I. Slovan. Mesečnik za književnost, umetnost in prosveto, leto III, 1904–1905, 129–132, 171–174, 198–199, 233–236, 266–270, 338–340, 362–363.

Zedler (1732–1754): Johann Heinrich Zedlers Grosses vollständiges Universallexicon aller Wissenschaften und Künste. Leipzig, Zedler, 1732–1754, Bd. 62, Zev-Zi, geslo Zigeuner.